

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΙΔ' ΑΙ. ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΜΙΑ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΕΝΕΞΗ

Στήν μνήμη τοῦ πατέρα μου

Ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἐκδίδεται στὴ συνέχεια παραδίδεται ἀνώνυμη στὸν κώδικα Vaticanus gr. 2335. Τὸ χρ. ἀποτελεῖται στὴν πραγματικότητα ἀπὸ λυτὰ φύλλα, αὐτόγραφα τοῦ μητροπολίτη Τύρου Ἀρσενίου, τὰ ὅποια παραδίδουν τὸν λεγόμενο Τόμο τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας,¹ σφοδρὸ ἀντιπαλαμικὸ κείμενο, γραμμένο περὶ τὸ 1360. Τὸ κείμενο ὅμως ποὺ ἐκδίδεται ἐδῶ δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὸν Τόμο, παρὰ τὴ λατινικὴ ἔνδειξη *contra palamitas* στὴν ἀρχῇ του, ἡ ὅποια προφανῶς ἀναφέρεται στὸν Τόμο καὶ προέρχεται ἀπὸ μεταγενέστερο ἀναγνώστη, ποὺ ἐνδεχομένως δὲν πρόσεξε κἀν τὴν ὑπαρξὴν ἐνὸς κειμένου διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸν ἀντιπαλαμικὸ λίθελο τοῦ Ἀρσενίου. Πρόκειται γιὰ ἐπιστολὴ ποὺ ἔχει ἀπλῶς ἐπικολληθεὶ στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φ Iν τοῦ κώδικα, ἵσως τυχαῖα, καὶ εἶναι γραμμένη μὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ γραφὴ ἀπὸ ἐκείνην τοῦ κυρίως σώματος τοῦ χειρογράφου, τυπικὴ ὥστόσο τῶν μέσων τοῦ ΙΔ' αἰ. Ὁ δρος ἐπιστολὴ χρησιμοποιεῖται ἐδῶ καταχρηστικά, ἐφόσον τὸ κείμενο εἶναι στὴν πραγματικότητα σχέδιο ἐπιστολῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν διαγραφῶν καὶ τῶν διορθώσεων.² Ἐπομένως, δὲν γνωρίζουμε ἀν τὸ κείμενο ἔφθασε ποτὲ στὸν (ἄγνωστο) ἀποδέκτη του.

1. Βλ. σχετικά, I. D. Polemis, «Arsenius of Tyre and his Tome against the Palamites», *JÖB* 43 (1993) 241-242.

2. Ὁ τρόπος ἐργασίας τοῦ συντάκτη τῆς ἐπιστολῆς μπορεῖ νὰ γίνει ἀντιληπτὸς μέσω τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος. Ὁρισμένες φορὲς ἀναδιατυπώνει πάνω ἀπὸ μία φορὰ μία πρόταση, ὡσπου νὰ καταλήξει στὸ ἀποτέλεσμα ποὺ τὸν ἱκανοποιεῖ περισσότερο, βλ. π.χ. τὶς ἐνδείξεις τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος γιὰ τὸν στ. 41, ὅπου ὁ συντάκτης, προκειμένου νὰ παρακαλέσει τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς νὰ πείσει τὸν ἀρχιερέα νὰ ὅμοιογήσει τὴν ἀλήθεια, ἀρχικὰ γράφει: δέομαι δήπου κινηθῆναι παρὰ σοῦ (δὲν εἴμαι ἀπόλυτα βέβαιος γιὰ τὴν ἀνάγνωση παρὰ σοῦ) πρὸς τοῦτο. Στὴ συνέχεια τὸ δήπου κινηθῆναι πρὸς τοῦτο διαγράφεται καὶ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν πρόταση πρὸς τοῦτο παρὰ σοῦ κινηθῆναι, ἐνῶ κατόπιν διαγράφεται ὄλοκληρη ἡ φράση ἀπὸ τὸ δέομαι. Ἡ παράκληση γιὰ μεσολάβηση πρὸς τὸν ἀρχιερέα θὰ διατυπωθεὶ ὀριστικὰ πλέον λίγο ἀργότερα, ὅστερα ἀπὸ τὴν προσθήκη τῆς φράσεως Τὸ μὲν γὰρ πεμφθὲν-αἴτοῦντες (στ. 40-41), μὲ τὴν πρόταση Δέομαι-συμπράξαι (στ. 42-44). Γιπάρχουν ἀκόμη περιπτώσεις ὅπου ὁ συντάκτης ἀρχίζει νὰ διορθώνει, προτοῦ ὄλοκληρώσει τὸ γράφιμο μᾶς λέξης, βλ. π.χ. στ. 10, ὅπου διαγράφεται ἡ φράση αὐτὸς γὰρ οὐκ ἀ, χωρίς, ὥστόσο, νὰ εἶναι σαφὲς ποιά λέξη ἥθελε νὰ γράψει ὁ ἐπιστολογράφος, ὅταν ἔγραψε τὸ ἀ- (μήπως ξεκίνησε νὰ γράψει ἀγνοεῖ). Τὸ ἔδιο συμβαίνει καὶ στὸν στ. 20, ὅπου μᾶλλον εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ ἡ- εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς λέξης ἡμᾶς.

Ο Mercati, ποὺ πρῶτος ἔκανε μνεία τῆς ἀνώνυμης αὐτῆς ἐπιστολῆς, ταυτίζοντας ὑποθετικὰ τὸν ἀποδέκτη της μὲ τὸν Δημήτριο Κυδώνη,³ δὲν πρόσεξε ὅτι στὸ κείμενο γίνεται ἀναφορὰ σὲ κάποιον Δερμοκάτη (στ. 21), ὁ ὅποιος εἶχε στεῖλει προηγουμένως ἐπιστολὴ στὸν συγγραφέα τοῦ κειμένου μας, μὲ τὴν ὁποίᾳ τὸν πληροφοροῦσε γιὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του κατὰ τὴν διάρκεια μᾶς διπλωματικῆς ἀποστολῆς στὸ ἔξωτερικὸ καὶ τὸν ἐνημέρωνε γιὰ ὄρισμένα ἀντικείμενα ἀξίας ἀνω τῶν τριακοσίων νομισμάτων ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀποσκευὲς τοῦ ἀποθανόντος. Τὸ κείμενό μας ἀναφέρεται στὸ θέμα τῶν καταλοίπων τοῦ νεκροῦ. Μαζὶ μὲ δλα τὰ ἄλλα, ὁ πατέρας τοῦ ἐπιστολογράφου μας, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ γιός του, εἶχε μαζί του στὸ ταξίδι καὶ ἐκατὸ νομίσματα, τὰ ὁποῖα κάποιος ἀρχιερέας, ποὺ συμμετεῖχε ἐπίσης στὴν πρεσβεία, προσποιοῦνταν ὅτι τὰ ἀγνοεῖ. Ο ἐπιστολογράφος κατηγορεῖ ρητὰ κάποιον ἀνώτατο δικαστικὸ ποὺ ἔλαβε ἐπίσης μέρος στὴν πρεσβεία ὅτι τὰ ὑπεξαίρεσε (στ. 50 κ.έ.), ἔχοντας τὴν κάλυψη τοῦ ἀρχιερέα. Ή ὑπόθεση φαίνεται πώς πῆρε τὴν ὁδὸ τῆς δικαιοσύνης. Ο ἐπιστολογράφος μας ζητᾷ ἀπὸ τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς νὰ πείσει τὸν ἀρχιερέα νὰ καταθέσει στὸ δικαστήριο γραπτὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ, πράγμα ποὺ ἀρνοῦνταν ὡς τότε νὰ πράξει, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς κολακεῖες μᾶς γυναικας, προκειμένου ἐπιτέλους νὰ ἐπιστραφοῦν τὰ χρήματα στὸν νόμῳ κύριο τους, ἐνῶ παράλληλα ζητᾶ καὶ τὴ μεσολάβηση τοῦ ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς στὸν αὐτοκράτορα.

Παλαιότερα εἶχα διατυπώσει τὴν εἰκασία ὅτι ὁ Δερμοκάτης καὶ ὁ ἀνώτατος δικαστικὸς ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐπιστολὴ εἶναι ἔνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο.⁴ Ο τύπος Δερμοκάτης ἀποτελεῖ ἄλλη μορφὴ τοῦ γνωστοῦ βυζαντινοῦ ἐπωνύμου Δερμοκαΐτης.⁵ Εἶναι γνωστὸ ὅτι κάποιος Θεοφύλακτος Δερμοκαΐτης, ποὺ ἦκμασε κατὰ τὴ δεκαετία 1360-1370, χρημάτισε Καθολικὸς Κριτής τῶν Ρωμαίων⁶ καὶ εἶχε λάβει μέρος, σύμφωνα μὲ χρυσόβουλο λόγῳ τοῦ αὐτοκράτορα Ιωάννη Ε' τοῦ Παλαιολόγου, σὲ

3. G. Mercati, *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Kaleka e Teodoro Meliteniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura byzantina del secolo XIV* (StT 56), Città del Vaticano 1931, σσ. 209-210, σημ. 1. Η σύγκριση τοῦ κειμένου μας μὲ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Κυδώνη δὲν ἔδειξε, ὡστόσο, κάποια συνάφεια.

4. Polemis, δ.π., 251-252.

5. Βλ. σχετικά, Demetrios Kydones, *Briefe*, übersetzt und erläutert von F. Tinnefeld. *Erster Teil, zweiter Halbband* (91 Briefe, Register) [Bibliothek der griechischen Literatur, 16], Στούτγαρδη 1982, σ. 357.

6. Βλ. P. Lemerle, «Le juge général des Grecs», *Memorial L. Petit*, Βουκουρέστι 1948, σ. 312· PLP III, 5209· D. Nicol, «The Byzantine family of Dermokaites», *BSI* 35 (1974) 6-7. Βλ. ἀκόμη R.-J. Loenertz, *Demetrius Cydonès Correspondance I* (StT 93), Città del Vaticano 1956, σ. 25, καὶ V. Laurent, «La correspondance de Demetrius Cydonès», *EO* 30 (1931) 344-345.

πρεσβεία στὴ Βενετία μαζὶ μὲ τὸν Κωνσταντίνο Καβαλλαρόπουλο.⁷ Τὸ ίδιο πρόσωπο, τὸ 1366, ύπογράφει ἔγγραφο ποὺ διευθετεῖ ζητήματα τῆς μονῆς Βατοπεδίου.⁸ Ο Halecki τὸν ταυτίζει μὲ τὸν παρακοιμώμενο Θεοφύλακτο ποὺ συμμετεῖχε μαζὶ μὲ τὸν μητροπολίτη (μάλλον τῆς Ρόδου) Νεῖλο σὲ ἄλλη διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὴν παπικὴ αὐλὴ στὸ Βιτέρμπο τὸ 1367.⁹ Υπάρχει μικρὴ πιθανότητα ἡ ἐπιστολή μας, ἡ ὁποίᾳ κάνει λόγο γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὴν πρεσβεία καὶ ἐνὸς ἀνώτατου δικαστικοῦ καὶ ἐνὸς ἀρχιερέα, νὰ ἀναφέρεται στὴν πρεσβεία τοῦ 1367, ἀποδεῖξεις ὅμως ποὺ νὰ στηρίζουν τὴν εἰκασία αὐτὴν δὲν ὑπάρχουν. Δὲν γνωρίζουμε ποιὸς εἶναι ὁ αὐτοκράτορας ποὺ ἀναφέρεται στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς. "Ισως γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγο.

Τὸ κείμενο ἐκδίδεται ἐδῶ στὸ σύνολό του.¹⁰ Ή ἔκδοση δὲν φιλοδοξεῖ νὰ εἴναι ὁριστική, ἐφόσον πολλὰ σημεῖα, κυρίως λόγω τῶν πολλῶν διαγραφῶν καὶ προσθήκῶν τοῦ συγγραφέα, εἴναι δυσανάγνωστα στὸ χφ, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ προτεινόμενες ἐδῶ ἐρμηνεῖες νὰ μὴν εἶναι πάντοτε ἀσφαλεῖς. Στὸ περιεχόμενο ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἀσάφειες, καὶ γι' αὐτὸ τὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ νεοελληνικὴ μετάφραση, ἡ ὁποίᾳ διευκολύνει κάπως τὸν ἀναγνώστη νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἐπιστολογράφου. Στὴν ἔκδοση διατηρεῖται ἡ ἔγκλιση τοῦ χφ, ἡ ὁποίᾳ ἀνταποκρίνεται στὴν πρακτικὴ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ προσαρμόζεται στοὺς κανόνες ποὺ ἰσχύουν σήμερα στὴ σχολικὴ πράξη (π.χ. βλ. στ. 7-8 "Ο δ' εἶπε τέ), ὅπως ἐπίσης δὲν διορθώνονται καὶ ὁρισμένες ἄλλες ὀρθογραφικὲς ἴδιορρυθμίες, κοινὲς στὰ χειρόγραφα τῆς ἐποχῆς (π.χ. στ. 38 μὴ δ' ἀντὶ μηδ', στ. 57 ἐννενήκοντα, στ. 66 ὀνῆσαι ἀντὶ ὀνῆσαι). Ὁρισμένα προβλήματα ποὺ ἀνακύπτουν κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ κειμένου συζητοῦνται στὶς σημειώσεις ποὺ ἐπιτάσσονται τῆς ἐκδόσεως. Γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νὰ ἐπαληθεύσει τὶς ἀναγνώσεις μου καὶ νὰ διορθώσει τὰ λάθη ποὺ σίγουρα ὑπάρχουν (ἰδιαίτερα στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν διαγεγραμμένων τμημάτων τῆς ἐπιστολῆς), στὸ τέλος τοῦ ἀρθροῦ παρατίθεται μεγεθυμένη φωτογραφία ἀπὸ τὸ χφ.

SIGLA

canc.	= cancellatae, cancellatum
s. l.	= supra lineam
a. corr.	= ante correctionem

7. MM III, 129.

8. V. Mosin, «Akti iz Svetogorskikh arhiva», *Spomenik* 91,2, pazred 70 (1939) 155-163, n. 1.

9. O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Βαρσοβία 1930, σσ. 164 καὶ σημ. 3, 165.

10. Μικρὰ ἀποσπάσματα εἶχα δημοσιεύσει στὸ παρελθόν (Polemis, ὁ.π., 252-253).

KEIMENO

Ἄλλ' εἰ καὶ μὴ γέγονεν ὅπερ ἡτοῦμεν, αὐτό γε τοῦτο τὸ σὲ προσειπεῖν ἀνάγκην σχεῖν δὶ' ἐπιστολῶν, οὐκ ἔλαττον ἄγομεν οὐπερ ἡτοῦμεν. Πρόσεστι δέ τι τούτῳ καὶ μεῖζον, τὸ καὶ σὰ λαβεῖν, εἰ μὴ τις ἄρ' εἴποι, ως ἐνῆν, κἀκείνου προβάντος, τὰς αὐτὰς ἔχειν τὲ καὶ πέμπειν ἐπιστολάς. Τέως γε 5 μήν, εἰ καὶ μὴ τὸ πᾶν, τό γε μεῖζον γέγονε, καὶ τούτου γε ὅντος οὐκ ἀνέλπιστον τὸ λοιπόν. Ἐγωγ' οὖν ὥμην τὸν ἀρχιερέα μηδέν τι κρύψειν τῆς ἀληθείας, μηδ' ὡν πολλάκις πρὸς ἡμᾶς εἴρηκεν, ἔλαττόν τι νῦν ἔξειπεῖν. Ὁ δ' εἴπε τέ καὶ οὐκ εἴπε καὶ εἶναι μὲν ὀώμολόγει, τὸ ποσὸν δὲ οὐ προσετίθει. Τὸ δὲ καὶ τῆς διαθήκης μεμνησθαι τούμοῦ πατρὸς οὐκ ἦν ἀπλῶς τὴν ἀλήθειαν βουλομένου. Οὐ λέληθε γὰρ αὐτὸν οὐδὲν ὡν ἐν ἔκεινῃ πέπρακται. 10 Τί γὰρ ἔδει λέγειν εἶναι μὲν καὶ χρυσεῖα καὶ ἀργυρᾶ σκεύη καὶ μὴ ἄλλως ἔχειν, ως αὐταῖς εἰπεῖν ταῖς ἔκεινου λέξεσι, προστιθέναι δὲ καὶ τὴν διαθήκην σκοπεῖν; Καίτοι τὸ τοιοῦτον οὐδέν με ἔβλαψε. Ἡν δὲ δήπου τὰναντία φάσκειν, ἔκεινα τὲ εἶναι λέγειν, ως οὐκ ἐνὸν ἄλλως ἔχειν, εἰτ' αὐθίς πρὸς 15 ἔκεινην παραπέμπειν τοὺς δικαστάς. Ὄπως δὲ οὐκ ἔβλαψεν, ἄκουσον. Ούμὸς πατὴρ οὐδὲν ὡν γε ἐφέρετο φαίνεται ταῖς διαθήκαις ἐγγεγραφώς, μᾶλλον δὲ ἔκεινος μὲν ἀδηλον ως ἔσχε γνώμην πρὸς ταῦτα, οὗτος δὲ τοιαύτην ἐκόμισεν ἡμῖν διαθήκην, οἰκημάτων μόνον καὶ ἀγρῶν μνημονεύουσαν. Πρότερον, μήπω δὲ τῶν πρέσβεων, ὡν εἰς καὶ οὗτος, ἀφικο- 20 μένων, ἥκε πρὸς ἡμᾶς παῖς τις τούμοῦ πατρός, φέρων ἐπιστολὴν τὸ συμβάν εἰς ἔκεινον ἀγγέλλουσαν· ἦν δὲ αὕτη τοῦ Δερμοκάτου, οὐκ ἀλλοτρία, τῇ κείνου γε μὴν γραφεῖσα χειρί, ὁ καὶ μέχρι τουνῦν φαίνεται. Μένει γὰρ ἔτι τὰ γράμματα παρ' ἡμῖν. Ἐν ταύτῃ γέγραπται μὲν ἴματια, γεγράφαται δὲ εἰκόνην ἄλλα τε πλεῖστα πλέον ἡ τριακοσίων ἄξια νομισμάτων. Ὡν εἰ 25 δείξομεν μηδενὸς λόγον ποιουμένην τὴν διαθήκην, οὐ δίκαιον εἰς πάντα τοῦτο κρατεῖν; Ἡ γὰρ κἀκείνων ἔδει ταύτην μνησθῆναι, ἢ τί θαυμάζεις, εἰ μὴ δὲ τούτων; Ἀλλ' ως ἔοικε, πολὺ γε δύναται ἡ κολακεία καὶ τὸ προλαβεῖν ἔκεινην πέμφασαν ἀνθρωπὸν ἀφείλετό τι τῆς ἀληθείας. Οὐ γὰρ δὴ τὸ πᾶν εἴποιμ. Ἐδει δὲ ὄντα πνευματικόν, ὅλον εἶναι τοιοῦτον καὶ μὴ λόγους μὲν λέγειν, κεφαλῆ δ' ἀνανεύειν, μὴ δὲ σοὶ μὲν πυθομένῳ φάσκειν ως εἰ δικαστῆς αὐτὸς ἦν, ἐψηφίσαντο ἀν με ταῦτα λαβεῖν, παρ' ὡν δὲ τούτου δύναμις ἐρωτώμενον, οὐχ ἀπλῆν πέμπειν τὴν μαρτυρίαν. Πάρεστι δὲ καὶ τούτῳ μόνῳ πεῖραν λαβεῖν τὰληθοῦς. Τί γὰρ ἔκεινη παθοῦσα, εἰ θαρρεῖν ἄλλως εἶχε, πολλοῦ τινος στρατιώτην μισθωσαμένη πρὸς αὐτὸν ἔμπεμψε, 30 φθάσασα τὰ τῶν δικαστῶν γράμματα; Ἡ δῆλον ως οὐ θαρρεῖν εἶχεν, ἀλλ' ἐδεδίει (οὐ γὰρ δήπου φιλοτιμίᾳ ταῦτ' ἔπραττεν, ἀλλ' ἀνάγκῃ), ἢ λείπεται λέγειν ως ὑφωρᾶτο μὴ τοσοῦτον φεῦδος αὐτὸς πλασάμενος, ἐμοὶ χαριζόμενος εἴπη μηδὲν ὕγιες, ὁ μὴ δ' ἀν παρὰ λωποδύτου τις ἐνενό-

ησεν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν κείσθων ὡς ἔσχον.

Τανῦν δὲ ἔστιν αὖθις, εἰ βούλοιτο, καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν χρυσίων προσθεῖναι. Τὸ μὲν γὰρ πεμφθὲν γράμμα ἀπώλετο, δεῖ δ' ἐτέρου τοῖς δικασταῖς καὶ γράφουσιν αὐτῷ τοῦτο αἰτοῦντες. Δέομαι δή σου μὴ περιῆδεν 40
χρυσῆναι κινδυνεύουσαν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ πάντα τρόπον καὶ τὸν ἀριθμὸν προστεθῆναι συμπράξαι. Ἐχεις δὲ εἰπεῖν πρὸς αὐτὸν πολλά τε ἄλλα
καὶ ὡς ἄρα παντὶ που δῆλον ὡς οὐκ ἀνευ χρημάτων, οἷς πρὸς δαπάνην
ἔμελλε χρῆσθαι οὐμὸς πατήρ, ἦνυε τὴν πρεσβείαν (οὐδὲ γὰρ ἀν οὔτω
αὐτὸν [...] βασιλ [...] πέπο [...]], οὐδὲν δὲ ἔφθασεν ἀναλῶσαι, ἐπεὶ μὴ δὲ
ζῶν που κατῆρε, ἀλλ' ὁ πρῶτος λιμῆν, εἶχεν αὐτὸν τεθνεώτα, ὥστε μὴ δὲ
σιτίων ἐπ' ἄλλοδαπῆς γεύσασθαι, ἢ μᾶλλον οὐδ' ἐπὶ τῆς νεώς ὡν εἰσήγα-
γε ἐφοδίων· τὸ δὲ βαλάντιον ἔκεινου σῶν ἦν, μηδενὸς ἔξενηνεγμένου· πῶς
οὖν οὐδ' ὅβιολὸν τοῖς ἔκεινου φέροντες ἔδοτε; ἢ πολλύ γ' ἀν ἐτερός τις
τοῦ δικαίου λόγον ποιήσαιτο, ὅπότε δικαστῆς τε ὁ μεῖζων τῶν δικαστῶν
καὶ μετ' ἔκεινον ἀρχιερεὺς ὡς σχῆμα τοιοῦτον, ὁ μὲν τάλλοτρια λαβών, ὁ
δὲ κρύπτων τὸ γεγονός, οὐχ ἀμαρτάνειν δοκεῖτε. Ἰνα δὲ μὴ τοῦτο λέγῃ,
τὸν ἀριθμὸν οὐκ εἰδέναι, ὅτι δῆπου λέληθεν αὐτὸν ἐν ἦ δύο ἢ δέκα, λέγε
πρὸς αὐτὸν μὴ τοσαύτης ἀκριβείας φροντίσαι, ἀλλ' εἰρήσθω καὶ δέκα δε-
όντων καὶ δῆς τοσούτων, εἰ βούλοιτο. Ἐκατὸν γὰρ ὄντων, ἐννενήκοντα εἰ-
πῶν ἢ καὶ τούτων ἐλάττω, ἡττον λυπήσει, ἢ φάσκων μηδαμῶς εἰδέναι
όπόσσα. Δεῖξει δ' οὕτως ὡς οὐδὲ τὸ πρότερον ἔκεινη χαριζόμενος εἴρηκεν,
ἀλλ' ὅτι μὴ τοῖς δικασταῖς ἐνδεδομένου αὐτῷ, δείσας μὴ που ἀκριβολο-
γούμενος φεύσαιτο. Νῦν δὲ ἐνδέδοται καὶ εἰρήσθω καὶ δέκα μόνιν ἢ γε
εἴκοσιν, ἀλλὰ μὴ πεντάκις τοσούτων ἡμᾶς ζημιούτω. Οὐδεὶς γὰρ ἐτερος
δόξει με ζημιοῦν, μὴ δ' ἀναγκαζέτω με πρὸς ἄλλον με μεταθεῖναι τὴν δί-
κην. Οὕπω γὰρ πλέον λέγω, γένοιτο δὲ μὴ δ' εἰπεῖν, εἰρήσεται δὲ ἵσως ἀ-
νάγκη καὶ τότ' οὐδὲν πλέον ἔξει τῷ φάσκειν τὸν ἀριθμὸν ἀγνοεῖν. Ἐπεὶ δ'
ἀκούω τὸν βασιλέα σε μεταπέμπεσθαι, καὶ τοῦτο ἔστιν ὧνησαι. Τίς γὰρ
ἀν βέλτιον μὲν ἡμῖν ἐρεῖ, βέλτιον δὲ δῆλα ταῦτα θείη τοῖς δικασταῖς; Μὴ
δ' οὕτω γε μὴν ἀφέξῃ τοῦ λαβεῖν γράμματα παρ' αὐτοῦ, εἰ μὲν σοῦ πα-
ρόντος φθάσει καὶ τὰ τῶν δικαστῶν, πρός τε ἔκεινους ἴδια καὶ πρὸς ἐμέ,
εἰ δ' οὖν, ἀλλὰ μόνον γε πρὸς ἐμέ. Οὕτω γὰρ αὐτὸς ἡμῖν τὸ πᾶν ἔση πε-
ποιηκώς. 70

ΚΡΙΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. σὲ: σοὶ a. corr. 2. ante πρόσεστι rasura fere trium litterarum 3. σὰ (s. l): σὰς
ἐπιστολὰς a. corr. 6. κρύψειν: κρύψαι a. corr. 8. post προσετίθει litterae fere
triginta canc. (vix litterae ... οὐκ ἔδ ... δὲ ... leguntur) 9. τῆς] s. l. διαθήκης:
διαθήκην a. corr. 10. post βουλομένου verba αὐτὸς γὰρ οὐκ ἀ canc. 11-12. καὶ
μὴ-λέξεσι] s. l. 13. ante ἦν litterae fere tres erasae (fortasse ἐμὲ) 14. εῖναι | s.

1. ante ώς verba εἶναι καὶ μὴ ἄλλως ἔχειν ταῦτ' ἔχειν canc. 16. οὐδὲν ὕν: οὐδα-
μοῦ δσα a. corr. γε] lectio incerta 19. πρότερον: lectio incerta ante μήπω
verba δτι (vel δταν) τοίνυν δεῖ κάκείνην canc. δε: lectio incerta (fortasse legendum
τε) 20. ante ἡκε verba ἐνα τινὰ τῶν ἔκείνου πέμφας πρὸς ἡ canc. 22. τῇ κεί-
νου-χειρὶ: ἀλλὰ ταῖς ἔκείνου χερὶ γεγραμμένην a. corr. 23. γεγράφαται (lectio
incerta): γέγραπται δε a. corr. 24. εἰκόνην] lectio incerta; an εἰκόνες legen-
dum 25. post μηδενός, τὴν διαθήκην canc. 30. post ἀνανεύει litterae fere tri-
decim canc. (δταν ... δταν ... ας vix leguntur) supra φάσκειν verba quaedam s. l.
(fortasse canc.), quae legere non potui 30-31. ώς εἰ δικαστὴς] lectio incer-
ta αὐτὸς] s. l. ante ἡ litterae fere novem canc. (fortasse ἀπολαβεῖν) 31. post
λαβεῖν, τὴν δ' (lectio incerta) canc. 32. πέμπειν: προπέμπειν a. corr. 34.
ἔμπεμψε: sic (lapsus calami pro ἔπεμψε) 35. φθάσασα: προφθάσασα a.
corr. 35-36 οὐ θαρρεῖν εἶχεν, ἀλλ' ἐδεδίει: οὐκ εἶχεν, ἀλλ' ἐδεδίει a. c. 37. ante
ώς litterae fere quattuor canc. post ὑφωρᾶτο litterae fere decem canc. μὴ] s.
l. αὐτὸς] s. l. 38-39. παρὰ-ἐνενόησεν: τις λωποδύτης εἰργάσατο a. corr. 40.
post αὐθις προστεθῆναι τὸ λεῖπον ἀλλὰ canc. ante εἰ βιούλοιτο, τὸ μὲν γὰρ
προφθὰν γράμμα ἀπώλετο, κάκείνου δὲ παρόντος, ἔμελλον αὐθις γράψειν οἱ
δικασταὶ ὅπως ἂν τι καὶ βέλτιον μάθωσιν καὶ τὸν ἀριθμὸν δὲ ... canc. 41. ante τὸ
μὲν γὰρ πεμφθὲν, δέομαι δήπου κινηθῆναι παρὰ σοῦ (?) πρὸς τοῦτο, πρὸς τοῦτο
παρὰ σοῦ κινηθῆναι: ἔστι δὲ σε δ (?) δπερ καὶ μήπως εἴπερ canc. 43. κρυβῆναι]
s. l. 46-47. οὐδὲ γὰρ - πέπο...] lectio incerta 47. ἔφθασεν: φθάσας a. corr. ante
ἀναλῶσαι, ποτ' αὐτὸς canc. ante εἴπει litterae fere septem canc. 49-50. ante ὕν
εἰσήγαγεν, ἐφοδίων canc. supra εἰσήγαγε, ἐκόμισεν canc. 50. ante σῶν litterae
fere tres canc. 51. πολλὸν (sic): πολλὴν a. corr. 55. ante λέγε, εἴτε canc. 57-
58. ante εἰπὼν, ἐρεῖ canc. 58. μηδαμῶς εἰδέναι: μὴ δὲ εἰδέναι a. corr. ώς] s.
l. 59. ante τὸ πρότερον litterae fere septem canc. (...δπερ vix legitur) πρότερον
] lectio incerta 60. τοῖς δικασταῖς] lectio incerta 61. μόνων: μόνοις a.
corr. 63. ἀναγκαζέτω: ἀναγκασάτω a. corr. 64. ante οὕπω, litterae quattuor
(fortasse οὕτω) canc. 66. post μεταπέμπεσθαι, ἔστι canc. post τοῦτο, μοι vel με
canc. ὧνησαι] sic pro δνησαι 68. γε: δε a. corr. 69. post φθάσει litterae fere
tres canc. 69. ἴδια] s. l. 70. Οὕτω γὰρ: δπως a. corr. post πᾶν, αὐτίκα canc.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

"Αν καὶ δὲν πραγματοποιήθηκε τὸ αἴτημά μου, τουλάχιστον τὸ γεγονός δτι
βρέθηκα στὴν ἀνάγκη νὰ σὲ προσφωνήσω μὲ ἐπιστολές τὸ θεωρῶ πιὸ σημαντικὸ
ἀπὸ ἔκεινο ποὺ ζητοῦσσα. Υπάρχει μάλιστα καὶ κάτι ἀκόμη πιὸ σπουδαῖο στὴν
ὅλη ὑπόθεση, τὸ γεγονός δηλαδὴ δτι ἔλαβα καὶ δική σου ἐπιστολή, ἐκτὸς βέβαια
ἄν πει κανένας δτι ἦταν δυνατόν καὶ τὸ αἴτημά μου νὰ ἐκπληρωθεῖ καὶ νὰ
ἀνταλλάξουμε ἀλληλογραφία. Όμως δηδήποτε πάντως, ἀκόμη καὶ ἀν δὲν πραγμα-
τοποιήθηκαν ὅλα, ἐκπληρώθηκε, ώστόσο, τὸ πιὸ σημαντικό, καί, ἐφόσον συνέβη
αὐτό, διατηροῦμε ἐλπίδες καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα.

Ἐγώ ἀσφαλῶς πίστευα δτι ὁ ἀρχιερέας δὲν θὰ ἀποκρύψει καμία πτυχὴ τῆς
ἀλήθειας καὶ δτι δὲν θὰ πει τώρα κατί λιγότερο ἀπὸ δσα εἶχε ἀναφέρει πολλές
φορὲς στὸ παρελθόν σὲ ἐμένα. "Ομως ἔκεινος εἴπε καὶ ταυτόχρονα δὲν εἴπε καὶ
όμοιογησε μὲν δτι ὑπάρχουν τὰ χρήματα, δὲν προσέθεσε δμως τὸ ποσό. Τὸ δτι
ἀναφέρθηκε μάλιστα στὴ διαθήκη τοῦ πατέρα μου ἀποδεικνύει δτι δὲν εἶναι

ἀπολύτως εἰλικρινής. Δὲν τοῦ διαφεύγει ἀσφαλῶς τίποτε ἀπὸ ὅσα ἀναφέρονται σὲ αὐτήν. Διότι ποιά ἀνάγκη ὑπῆρχε νὰ λέει ἀφενὸς ὅτι ὁ πατέρας μου εἶχε μαζί του χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ σκεύη καὶ ὅτι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὰ ἵδια τὰ λόγια του, ἀφετέρου ὅμως νὰ προσθέτει πώς πρέπει νὰ δοῦμε καὶ τὴ διαθήκη; Αὐτὸ δὲν εἶμένα βέβαια καθόλου δὲν μὲ ἔβλαψε, ἀπὸ τὴ μεριὰ ὅμως τοῦ ἀρχιερέας ἡταν καθαρὴ ἀντίφαση νὰ κάνει ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ λόγο γιὰ τὰ σκεύη, ἐπειδὴ δὲν γινόταν διαφορετικά, καὶ ταυτόχρονα νὰ παραπέμπει τοὺς δικαστές στὴ διαθήκη. Καὶ ἄκουσε γιατί δὲν μὲ ἔβλαψε. Ὁ πατέρας μου δὲν φαίνεται πουθενά στὴ διαθήκη του νὰ ἔχει καταγράψει ὅσα πράγματα μετέφερε μαζί του στὸ ταξίδι. Δὲν εἶναι μάλιστα σαφὲς τί πρόθεση εἶχε γιὰ τὰ σκεύη αὐτά. Ἀντίθετα, ὁ ἀρχιερέας μᾶς ἔφερε μία διαθήκη ποὺ ἀναφέρει μόνο χωράφια καὶ οἰκήματα. Προτοῦ ἐπιστρέψουν ὅμως οἱ πρέσβεις, ἔνας ἀπὸ τοὺς ὄποιοις ἡταν καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀρχιερέας, ἥρθε σὲ μᾶς ἔνας ὑπηρέτης τοῦ πατέρα μου φέροντας μία ἐπιστολὴ ποὺ μᾶς γνωστοποιοῦσε τὸν θάνατό του. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἡταν τοῦ Δερμοκάτη, γραμμένη μὲ τὸ ἵδιο του τὸ χέρι, ὅχι μὲ ἄλλο, πράγμα ποὺ φαίνεται μέχρι σήμερα, διότι τὸ ἔχω κρατήσει αὐτὸ τὸ γράμμα. Σὲ αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἐπιστολὴ γίνεται λόγος γιὰ ρουχισμό, γιὰ μία μικρὴ εἰκόνα καὶ γιὰ ἄλλα πράγματα, ἀξίας μεγαλύτερης τῶν τριακοσίων νομισμάτων. "Αν τώρα ἀποδεῖξα ὅτι ἡ διαθήκη του πατέρα μου δὲν κάνει λόγο γι' αὐτὰ τὰ συγκεκριμένα πράγματα, δὲν εἶναι δίκαιο τὸ σκεπτικὸ τοῦ μητροπολίτη νὰ ισχύει σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις; Διότι διαφορετικὰ θὰ ἔπειπε νὰ τὰ εἶχε ἀναφέρει καὶ αὐτὰ ἡ διαθήκη. Γιατί λοιπὸν ἀπορεῖς ποὺ δὲν κάνει λόγο καὶ γιὰ τὰ ἄλλα ποὺ ζητῶ νὰ πάρω πίσω; "Οπως φαίνεται ὅμως, εἶναι μεγάλη ἡ ισχὺς τῆς κοιλακείας. Πρόλαβε ἐκείνη ἡ γυναίκα καὶ ἔστειλε ἔναν ἄνθρωπο, πράγμα ποὺ ἀλλοίωσε ἐν μέρει τὴν πραγματικότητα. Νὰ μὴν τὰ λέω δόλα τώρα. "Οφειλε ὅμως ὁ ἀρχιερέας, πνευματικὸς ἄνθρωπος καθὼς εἶναι, νὰ εἶναι πάντα τέτοιος καὶ ὅχι νὰ συμφωνεῖ μὲ τὰ λόγια καὶ ταυτόχρονα μὲ τὸ κεφάλι του νὰ κάνει τὴν κίνηση τῆς ἄρνησης. Δὲν εἶναι σωστὸ ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ σὲ σένα, ὅταν τὸν ρώτησες, νὰ λέει ὅτι, ἀν ἡταν ἐκεῖνος ἀρμόδιος (;), οἱ δικαστὲς θὰ εἴχαν ἀποφασίσει νὰ πάρω ὅσα διεκδικῶ, ὅταν ὅμως τὸν ρωτοῦν ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὴν ἔξουσία νὰ μοῦ τὰ ἐπιστρέψουν ἢ ὅχι, νὰ δίνει μαρτυρία ἀμφιβολη. Μὲ τὸ ἔξης ὅμως καὶ μόνο μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβει τὴν ἀλήθεια. Τὶ συνέβη σὲ ἐκείνη τῇ γυναίκᾳ, ἀν εἶχε ὄντως θάρρος, καὶ ἀφοῦ ἔδωσε ἀδρὴ ἀμοιβὴ σὲ ἔναν στρατιώτη, τὸν ἔστειλε στὸν ἀρχιερέα, προλαμβάνοντας τὰ γράμματα τῶν δικαστῶν; Εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν ἡταν ἡσυχη, ἀλλὰ φοβόταν, διότι δὲν τὰ ἔκανε αὐτὰ ἀπὸ φιλότυμο, ἀλλὰ ἀπὸ ἀνάγκη. Διαφορετικὰ τὸ μόνο ποὺ μᾶς μένει εἶναι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐκείνη ὑποψιαζόταν μήπως ὁ ἀρχιερέας κάνοντας χάρη σὲ ἐμένα, πεὶ φοβερὰ φέματα καὶ νοθεύσει τὴν ἀλήθεια. Τέτοιο πράγμα ὅμως δὲν τὸ περιμένει κανεὶς οὕτε ἀπὸ ἔναν κοινὸ κλέφτη. "Ας μείνουν ὅμως αὐτὰ ὡς ἔχουν.

Τώρα πάντως, μπορεῖ ὁ ἀρχιερέας, ἀν θέλει, νὰ προσθέσει καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν χρυσῶν νομισμάτων. Διότι τὸ γράμμα ποὺ ἔστειλε στοὺς δικαστὲς χάθηκε καὶ ἐκεῖνοι θὰ τοῦ ζητήσουν ἄλλο μὲ ἐπιστολή τους. Σὲ παρακαλῶ, μὴν ἀδιαφορήσεις γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἀλήθειας, ποὺ κινδυνεύει νὰ συγκαλυψθεῖ. Φρόντισε μὲ κάθε τρόπο νὰ προσθέσει ὁ ἀρχιερέας καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν νομισμάτων. Μπορεῖς νὰ τοῦ πεῖς, γιὰ νὰ τὸν πείσεις, καὶ ἄλλα πολλά, καὶ κυρίως ὅτι εἶναι σὲ ὅλους φανερὸ ὅτι δὲν ἡταν δυνατὸν ὁ πατέρας μου νὰ ξεκίνησε γιὰ τὴν ἀποστολή του χωρὶς τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὶς δαπάνες τοῦ ταξιδιοῦ χρήματα, διότι δὲν μπορεῖ ὁ

αὐτοκράτορας νὰ τὸν ἔστειλε χωρὶς ἐφόδια (;)· ὅμως δὲν πρόφθασε νὰ ξοδέψει τίποτε, διότι δὲν ἔφθασε σὲ κάποιο λιμάνι ζωντανός· εἶχε κιόλας πεθάνει, ὅταν τὸ πλοϊο ἔφθασε στὸ πρῶτο λιμάνι. Ἐπομένως οὕτε σὲ κάποιο ξένο μέρος ξόδεψε κάτι γιὰ τροφὴ ἢ μάλλον οὕτε καὶ στὸ καράβι ἐπάνω κατανάλωσε ἔνα μέρος ἔστω τῶν ἐφοδίων του. Ο σάκος του ἦταν ἀνέγγιχτος, διότι τίποτε δὲν πρόφθασε νὰ βγάλει ἀπὸ μέσα. Πώς λοιπόν, πές στὸν ἀρχιερέα, δὲν δώσατε πίσω στοὺς δικούς του οὕτε ἔναν ὀβολό; Σίγουρα, νὰ τοῦ πεῖς, πολλὴ σημασία θὰ δώσει ἔνας ἄλλος στὸ δίκαιο, ὅταν σεῖς οἱ δύο, πρῶτα ὁ πιὸ μεγάλος δικαστικὸς καὶ κατόπιν ἔνας ἀρχιερέας, ποὺ ἔχει τέτοιο ἵερὸ σχῆμα, νομίζετε ὅτι δὲν ἀμαρτάνετε, τὴν στιγμὴ ποὺ ὁ πρῶτος ἀπὸ τὸν δύο σας οἰκειοποιήθηκε ξένη περιουσία καὶ ὁ δεύτερος ἀποκρύπτει τὸ γεγονός. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ίσχυρίζεται ὁ ἀρχιερέας ὅτι δὲν θυμάται τὸν ἀριθμὸ τῶν νομισμάτων, ἀν εἶναι ἔνα ἢ δύο ἢ δέκα, πές του νὰ μὴν τὸν νοιάζει γιὰ τόσο μεγάλη ἀκρίβεια. "Ας πεῖ καὶ δέκα ἢ καὶ εἴκοσι λιγότερα. Ἐφόσον ἥσπαν ἔκατό, ὃν πεῖ ὅτι ἥσπαν ἐνενήντα ἢ καὶ ἀκόμη πιὸ λίγα, πολὺ λιγότερο θὰ μὲ στενοχωρήσει ἀπὸ τὸ νὰ λέει ὅτι δὲν γνωρίζει καθόλου πόσα εἶναι. "Αν τὸ κάνει αὐτό, θὰ ἀποδεῖξει ὅτι καὶ τὴν πρώτη φορὰ δὲν μιλησε (ἐνν. μὲ τὸν ἀσαφὴ τρόπο μὲ τὸν ὅποιο μιλησε), κάνοντας χάρη σὲ ἑκείνη τῇ γυναικά, ἀλλὰ ἀπλῶς φοβούμενος μήπως δὲν εἶναι ἀκριβής καὶ κάνει λάθος ἀθελά του, ἀφοῦ μάλιστα οἱ δικαστές δὲν τοῦ είχαν δώσει μιὰ τέτοια δινατότητα. Τώρα δόμως τοῦ τὴν ἔχουν δώσει, ἀς μιλήσει ἐπομένως καὶ ἀς μοῦ στερήσει δέκα μόνο ἢ ἀκόμη καὶ εἴκοσι νομίσματα, ὅχι δόμως καὶ τὰ ἔκατό. Διότι δὲν θὰ θεωρήσω κανέναν ἄλλον ἐκτὸς ἀπὸ ἔκεινον ὑπεύθυνο γιὰ μία τέτοια ἐνδεχόμενη ζημία μου. "Ας μὴν μὲ ἔξαναγκάσει νὰ ζητήσω ἀπὸ ἄλλον ίκανοποίηση. Δέν λέω πρὸς τὸ παρὸν τίποτε περισσότερο καὶ μακάρι νὰ μὴν χρειασθεῖ ποτὲ νὰ πῶ. "Ισως ὅμως θὰ ἀναγκασθῶ κάποτε νὰ πῶ καὶ τότε σὲ τίποτε δὲν θὰ ὠφελήσει τὸν ἀρχιερέα νὰ λέει ὅτι δὲν ξέρει τὸν ἀκριβὴ ἀριθμὸ τῶν νομισμάτων. Ἐπειδὴ δόμως ἀκούω ὅτι σὲ καλεῖ ὁ αὐτοκράτορας, μπορεῖς καὶ μὲ αὐτὸν νὰ μὲ βοηθήσεις. Διότι ποιός ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἔχει τὴ δινατότητα νὰ μιλήσει καλύτερα γιὰ μένα καὶ νὰ ἔξηγήσει στοὺς δικαστές τὴν ὑπόθεση; Όστόσο, ἀκόμη καὶ ἔτσι, μὴν ἀποφύγεις νὰ ζητήσεις ἐπιστολές ἀπὸ τὸν μητροπολίτη. "Αν φθάσουν οἱ ἐπιστολές τῶν δικαστῶν, ἐνῶ εἴσαι κοντά του, ἀς γράψει μία ἐπιστολὴ ιδιαίτερη γιὰ ἔκεινους καὶ ἄλλη μία γιὰ μένα, σὲ ἀντίθετη περίπτωση, ἀς γράψει μία μόνο σὲ μένα. "Ετσι θὰ ἔχεις πραγματοποιήσει πλήρως τὸ αἴτημά μου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

3. τὸ καὶ σὰ λαβεῖν. Προφανῶς ὁ ἐπιστολογράφος εἶχε ἥδη λάβει ἐπιστολὴ τοῦ ἀποδέκτη, μὲ τὴν ὅποια ὁ δεύτερος τοῦ ἀνακοίνωνε τὴν ἀπάντηση τοῦ ἀρχιερέα στὸ αἴτημα του γιὰ ἐπιστροφὴ τῶν χρημάτων. Τὸ λαβεῖν δείχνει νὰ εἶναι διαγεγραμμένο στὸ αὐτόγραφο τῆς ἐπιστολῆς. Πιστεύω, ώστόσο, ὅτι πρόκειται γιὰ τυχαία ἐπιμήκυνση τῆς γραμμῆς, μὲ τὴν ὅποια διαγράφονται τὰ ἐπόμενα, ἡ ὅποια δὲν ἔκφράζει τὴν βούληση τοῦ συντάκτη τοῦ κειμένου. "Αλλωστε, χωρὶς τὸ ἀπαρέμφατο, ἡ φράση τὸ καὶ σὰ μένει μετέωρη. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τὸ ἀπαρέμφατο λαβεῖν διατηρεῖται στὴν ἔκδοση.

4. κάκείνου. Ἀναφορὰ στὸ αἴτημα τοῦ ἐπιστολογράφου γιὰ ἐπιστροφὴ τῶν χρημάτων τοῦ πατέρα του, τὸ ὅποιο προφανῶς εἶχε διατυπωθεῖ μὲ προηγούμενη τῆς ἐδῶ ἐκδίδομενης ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀποδέκτη γιὰ μεσολάβησή του πρὸς τὸν

ἀρχιερέα.

6-7. μηδέν τι κρύψειν τῆς ἀληθείας. Ὁ ἐπιστολογράφος σχολιάζει τὴν ἀπάντηση ποὺ ἔδωσε ὁ ἀρχιερέας στὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς σχετικὰ μὲ τὰ χαμένα χρήματα. Στὴν πραγματικότητα, στὸ σημεῖο αὐτό, ὑστεραὶ ἀπὸ τὶς συνθήσιμένες σὲ λόγιες ἐπιστολὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους κολακεῖς, ἀρχίζει τὸ κύριο μέρος τῆς ἐπιστολῆς, μὲ τὴν ὅποια ὁ συγγραφέας μας ἀπαντᾶ σὲ προηγούμενο γράμμα τοῦ ἀποδέκτη.

8. εἶπε τὲ καὶ οὐκ εἶπε. Πρβ. Λιβανίου, Ἐπιστολὴ 889, 3, 4 (Foerster) καὶ λέγει τι καὶ οὐ λέγει.

9. τῆς διαθήκης μεμνῆσθαι. Προφανῶς ὁ μητροπολίτης ἔκανε λόγο γιὰ τὴν διαθήκη στὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς, ὁ δόποις μετέφερε τὴν τοποθέτηση αὐτὴ στὸν ἐπιστολογράφο μας μὲ τὸ γράμμα ποὺ τοῦ ἔστειλε.

11. χρυσεῖα καὶ ἀργυρᾶ σκεύη. Πιστεύω ὅτι τὰ πολύτιμα αὐτὰ σκεύη δὲν ἀποτελοῦν ἀντικείμενο διεκδικησης ἐκ μέρους τοῦ ἐπιστολογράφου, ὅπως συμβαίνει, ἀντίθετα, μὲ τὰ ἑκατὸν νομίσματα (στ. 57), γιὰ τὰ ὅποια γίνεται λόγος στὴν συνέχεια: θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὰ σκεύη αὐτὰ τοῦ ἐπεστράφησαν, ἐφόσον ρητὰ ἀναφέρονταν στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Δερμοκαΐτη. Ἀλλωστε, στὴν συνέχεια ὁ ἐπιστολογράφος μας κάνει λόγο μόνον γιὰ νομίσματα, ὅχι γιὰ σκεύη.

17-18. οὗτος δὲ τοιαύτην ἔκόμισεν ἡμῖν διαθήκην. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀντωνυμία οὗτος ἀναφέρεται στὸν μητροπολίτη. Ἡ ἔννοια τοῦ ἔκόμισεν δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφῆς. Μποροῦμε ἵσως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ μητροπολίτης βρήκε τὴν διαθήκη ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα τοῦ πατέρα τοῦ ἐπιστολογράφου μας, στὸ πλοῖο ποὺ τὸν μετέφερε μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους πρέσβεις.

18. ἀγρῶν. Σχετικὰ μὲ τὸν τεχνικὸ (ἐδῶ) ὄρο, βλ. Ι. Έ. Καραγιαννόπουλος, Λεξικὸ Βυζαντινῆς Ὀρολογίας. Οἰκονομικοὶ ὄροι, τ. Α’, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 67-68.

19. Πρόκειται γιὰ ἀνάγνωση ἔξαιρετικὰ ἀμφίβολη. Ἡ λέξη ἐνδεχομένως μπορεῖ νὰ συναφθεῖ πρὸς ἔκεινα ποὺ προηγούνται, ὅχι πρὸς ὅσα ἔπονται, ὅπως δείχνει ἡ στιξη ποὺ υἱοθετεῖται ἐδῶ. Ἡσως πρόκειται καὶ γιὰ διαγραφή.

23-24. ἴματια-νομισμάτων. Δὲν γνωρίζουμε τίποτε γιὰ τὴν τύχη αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων. Ἐφόσον ὅμως ὁ Δερμοκαΐτης μὲ ἐπίσημη ἐπιστολὴ ἀναγνώριζε τὴν ὑπαρξὴν τους, εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔχουν ἡδη ἐπιδοθεῖ στὸν ἐπιστολογράφο μας, ὅταν συντάσσεται ἡ παρούσα ἐπιστολὴ.

23-24. γεγράφαται, εἰκόνη. Ἄναγνωσεις ἀμφίβολες. Ἡσως γίνεται ἀναφορὰ σὲ μικρὸ εἰκονίδιο. Στὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο τῆς γραφῆς τῆς κατάληξης τοῦ ὑποκοριστικοῦ -ιν μὲ -ην. βλ. π.χ. τὸν τύπο δέσμαχην ἀντὶ τοῦ ἀναμενομένου δέξιμαχιν σὲ χρονογράφῳ τοῦ Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, Βίβλος τῶν Κατηγήσεων 3, 61 (ἐκδ. Β. Κ. Κατσαρός), Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, Συγγράμματα, τ. Β’, Πάφος 1998, σ. 228. Τύπος εἰκόνινον καταχωρίζεται στὸ λεξικὸ E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B.C. 146 to A.D. 1100), Νέα Υόρκη - Λιβία 1893, σ. 423, πρβ. καὶ LSJ⁹ s.v. Πάντως ὑπάρχει καὶ ἡ δυνατότητα νὰ ἀναγνωσθεῖ ὡς εἰκόνες.

24. νομισμάτων. Γιὰ τὸν ὄρο βλ. Ph. Gierson, «Nomisma», ODB III, 1490. Τὸ βυζαντινὸ χρυσὸ νόμισμα ἦταν ἔξαιρετικὰ ὑποτιμημένο τὴν περίοδο αὐτήν, βλ. C. Morrisson, «Monnaie et finances dans l'empire byzantin, Xe-XIVe siècle», στὸν τ. V. Kravari - J. Lefort - C. Morrisson (eds), Hommes et richesses dans l'Empire byzantin, τ. II, VIIIe-XVe siècle, Παρίσι 1991, σσ. 308-315. T. Bertelè, Numismatique byzan-

tine suivie de deux études inédites sur le monnaies des Paléologues, Édition française mise à jour et augmentée de planches par C. Morrisson, Wetteren 1978, σσ. 42-43. Δὲν γνωρίζουμε καν ἀν πρόκειται γιὰ βυζαντινὰ ἢ ξένα χρυσὰ (πιὸ κάτω, στ. 34, ὁ ἐπιστολογράφος μιᾶς τὸν ἀριθμὸν τῶν χρυσῶν) νομίσματα, π.χ. τῆς Βενετίας ἢ τῆς Γένουας, ποὺ κυκλοφοροῦσαν τότε σὲ ἀφθονίᾳ στὸν ἑλληνικὸν χῶρο, βλ. πρόχειρα, W. Wroth, *Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, I, Λονδίνο 1966, σ. 71.

24-27. Ὡν-μὴ δὲ τούτων. Τὸ ἐπιχείρημα ποὺ ἐπιστρατεύεται ἐδῶ δὲν εἶναι εὔκολα κατανοητό. Οἱ ἀντωνυμίες Ὡν καὶ κάκείνων ἀναφέρονται στὰ ἴματα, τὶς εἰκόνες (ἢ τὴν εἰκόνα) καὶ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Δερμοκάτου. Τὸ τοῦτο ἀναφέρεται ἐνδεχομένως στὸ σκεπτικὸν τοῦ μητροπολίτη, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο πρέπει νὰ ἐλεγχθεῖ καὶ ἡ διαθήκη τοῦ πατέρα τοῦ ἐπιστολογράφου. Η ἀντωνυμία τούτων δηλώνει μᾶλλον τὰ διεκδικούμενα χρήματα. Προφανῶς ἡ σειρὰ τῆς σκέψης ποὺ διατυπώνεται ἐδῶ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ή ὑπαρξὴ ἀντικειμένων ἀξιας ἄνω τῶν τριακοσίων νομισμάτων τοῦ πατέρα μου ἀναγνωρίσθηκε μὲ τὸν πλέον ἐπίσημο τρόπο ἀπὸ τὸν Δερμοκαΐτη, παρόλο ποὺ τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα δὲν μνημονεύονται στὴν διαθήκη. Σιωπηρά, ἐπομένως ὁ ἀρχιερέας δέχεται ὅτι ἔνα μὴ ἀναφερόμενο στὴν διαθήκη τοῦ πατέρα μου ἀντικείμενο περιῆλθε νόμιμα στὴν δική μου κυριότητα. Πῶς λοιπὸν τώρα ὁ ἀρχιερέας δὲν ἀναγνωρίζει τὰ χρήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ διεκδικῶ, ὅπλως καὶ μόνο ἐπειδὴ δὲν μνημονεύονται στὴν διαθήκη; Ή θὰ ἐπρεπε νὰ μὴν εἶχαν ἀναγνωρισθεῖ τὰ δικαιώματά μου καὶ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐπιστολῆς Δερμοκαΐτη, ποὺ ἐπίσης δὲν ἀναφέρονται στὴν διαθήκη (καὶ τὰ ὅποια, ἐν τούτοις, μοῦ ἐπεστράφησαν, χωρὶς νὰ προβληθεῖ καμία ἀντίρρηση), ἢ θὰ πρέπει νὰ μοῦ δοθοῦν καὶ τὰ χρήματα (έκατὸ διοικήσιματα) ποὺ διεκδικῶ, ἀσχέτως ἀν δὲν τὰ περιέλαβε ὁ πατέρας μου στὴν διαθήκη του. Ή ἀποφῆ αὐτὴ ἀνταποκρίνεται καὶ στὴν βυζαντινὴ πρακτικὴ. Στὴν Εξάβιβλον τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου (Ε', 1, 27, Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἢ Εξάβιβλος, ἐπιμ. Κ. Πιτσάκης, Ἀθήνα 1971, σ. 281) διαβάζουμε: Εάν τις διαθήκην γράψας καταλίπῃ τινὰ κληρονόμον καὶ γράψῃ ἔχειν πράγματα τόσα καὶ τόσα, τινὰ δὲ καταλείψῃ ἀμνημόνευτα, καὶ τῶν ἀμνημούντων ἀντιποιεῖται ὁ κληρονόμος.

31. δικαστής. Ἐξαιρετικὰ ἀμφίβολη ἡ ἀνάγνωσή μου. Ἰσως στὸ χειρόγραφο νὰ ὑπάρχει παρὰ τοῖς δικασταῖς ἢ κάτι παρεμφερές (ἄν ἡταν δίπλα στοὺς δικαστές, ἢ ἐνώπιον τῶν δικαστῶν). Η μετάφραση ἀρμόδιος εἶναι λύση ἀνάγκης.

33. ἐκείνη. Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε καμία πληροφορία γι' αὐτὴν τὴν αἰνιγματικὴ γυναίκα, ἡ ὅποια προσπάθησε τὸν μητροπολίτη εἰς βάρος τοῦ ἐπιστολογράφου μας. Πρόκειται ἀραγε γιὰ πρόσωπο ποὺ μποροῦσε νὰ ἐγείρει νόμιμες διεκδικήσεις ἐπὶ τῆς κληρονομίας τοῦ ἀποθανόντος (π.χ. δεύτερη σύζυγος τοῦ νεκροῦ καὶ μητρὶα κατὰ συνέπειαν τοῦ ἐπιστολογράφου μας); Γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτὸν γίνεται λόγιος καὶ παρακάτω (ἐκείνη χαριζόμενος).

34. στρατιώτην μισθωσαμένη. Ό δρος στρατιώτης δηλώνει, στὴν περίοδο ποὺ συντάσσεται ἡ ἐπιστολή, καὶ τὸν πάροικο, βλ. σχετικὰ A. Kazhdan - E. McGeer, «Stratiotes», ODB III, 1965-1966. Ἐπίσης μπορεῖ νὰ δηλώνει ἄτομα ποὺ κατέχουν μικρές πρόνοιες καὶ ἐπωμίζονται, ώς ἐκ τούτου, δρισμένες στρατιωτικές ὑποχρεώσεις, βλ. Ἀ. Λαζου-Θωμαδάκη, μιφρ. Ἀ. Κάσδαγλη, Η ἀγροτικὴ κοινωνία στὴν ὑστερητὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ, Ἀθήνα 1987, σσ. 25, σημ. 5, καὶ 192-194.

41. πεμφθὲν γράμμα. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ γράμμα ποὺ εἶχε στείλει ὁ μητρο-

πολίτης στοὺς δικαστὲς ἀπαντώντας στὰ ἑρωτήματά τους, τὸ ὅποιο χάθηκε. Εἶναι βέβαιο ὅτι σὲ αὐτὸ ἀπέφευγε νὰ κάνει λόγο γιὰ τὸ ἀκριβὲς ποσὸ τῶν χρημάτων τοῦ πατέρα τοῦ ἐπιστολογράφου μας. Σύμφωνα μὲ τὴν βυζαντινὴ πρακτικὴ, οἱ γραπτὲς μαρτυρίες δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία μὲ τὴν αὐτοπρόσωπη μαρτυρίκη κατάθεση, βλ. σχετικὰ Ἀρμενιοπούλου, *Ἐξάβιβλος*, Α', 6, 14 (δ.π., 52): *Toīς μάρτυσι καὶ οὐ τοῖς ἐκμαρτυρίοις πιστευτέον.*

46-47. οὐδὲ γὰρ ... πέπο ... Τὸ κείμενο δὲν διαβάζεται καλὰ στὸ χφ. Πιθανῶς τὸ νόημα εἶναι: ὁ αὐτοκράτορας δὲν θὰ εἴχε στεῖλει ἔτσι (ἴσως ὁ συγγραφέας εἴχε γράψει: οὐ γὰρ πάντως οὗτος πέπομφε τοῦτον ὁ βασιλεύς, ἢ κάτι παρόμοιο) τὸν πατέρα μου, χωρὶς τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια, σὲ μία ἐπίσημη κρατικὴ ἀποστολή.

50. βαλάντιον. Σχετικὰ μὲ τὸν ὄρο βλ. *Καραγιαννόπουλος*, δ.π., σσ. 180-181.

51. πολλύ. Προφανῶς ὁ ἐπιστολογράφος ἥθελε νὰ γράψει πολύν (ἐνν. λόγον), δύμας διόρθωσε βιαστικὰ τὴν προτγούμενη λέξη (μάλλον τὸ θηλυκὸ πολλήν), περιοριζόμενος στὴν κατάληξη καὶ ἔχενώντας νὰ διαγράψει τὸ δεύτερο -λ.

55. ὅτι δῆποι λέληθεν αὐτὸν ἐν ἢ δύο ἢ δέκα. Τὸ χωρίο μπορεῖ ἐπίσης νὰ μεταφρασθεῖ: διότι τοῦ διαφεύγουν ἔνα ἢ δύο ἢ δέκα (ἐνν. ἀπὸ τὸ συνολικὸ ποσὸ τῶν ἔκατὸ νομισμάτων).

60. μὴ τοῖς δικασταῖς ἐνδεδομένου αὐτῷ. Ἡ ἔννοια ἐνδεχομένως εἶναι ὅτι σὲ πρώτη φάση οἱ δικαστὲς εἶχαν ἀπαιτήσει ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα νὰ τοὺς δηλώσει τὸν ἀκριβὴ ἀριθμὸ τῶν νομισμάτων τοῦ νεκροῦ, χωρὶς νὰ δεχθοῦν (ἐνδεδομένου) ὁποιαδήποτε κατὰ προσέγγιση δήλωση τοῦ ποσοῦ. Φαίνεται ὅτι τὴν στιγμὴ ποὺ γράφεται ἡ ἐπιστολὴ οἱ δικαστές, ἀντιμετωπίζοντας τὴν πρόφαση τοῦ ἀρχιερέα ὅτι δὲν θυμάται ἀκριβῶς τὸ ποσόν, εἶναι ἔτοιμοι νὰ δεχθοῦν (νῦν δ' ἐνδέδοται) μιὰ λιγότερο ἀκριβὴ μαρτυρία, προκειμένου νὰ μὴν ζημιαθεῖ ὁ ἐπιστολογράφος μας.

63-64. πρὸς ἄλλον με μεταθεῖναι τὴν δίκην. Ἡ ἔννοια δὲν εἶναι ἀπόλυτα σαφής. Ό ἐπιστολογράφος ἔννοεῖ ὅτι θὰ ζητήσει ίκανοποίηση ἀπὸ ἄλλη πηγὴ καὶ δχι ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα. Παρεμφεροῦς, ίσως, σημασίας εἶναι ἡ ἀρχαία ἔκφραση ἐφίημι τὴν δίκασις εἰς τινας, βλ. *LSJ*⁹ s.v. IV, ἐφίημι.

67. ἡμῖν. Τὸ μεταφράζω ὡς δοτικὴ χαριστικὴ.

69. τὰ τῶν δικαστῶν. Τὸ γράμμα μὲ τὸ ὅποιο οἱ δικαστὲς θὰ ζητοῦσαν τὴν νέα κατάθεση τοῦ ἀρχιερέα, βλ. καὶ στ. 40-41.

69-70. εἰ δ' οὖν. Βλ. σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ συνδυασμοῦ τῶν λέξεων στὰ βυζαντινὰ ἐπιστολικὰ κείμενα, G. Karlsson, *Idéologie et cérémonial dans l'épistolographie byzantine. Textes du Xe siècle analysés et commentés*, Οὐφάλα 1959, σσ. 144-146.

J. B. VAN DER HORST